

listopad 2009

Recenze knihy „Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)“

Adéla Suralová

Abstrakt:

Recenze se zaměřuje na první původní českou knihu mapující fenomén nelegálních ekonomických aktivit migrantů.¹ Jejím cílem je komplexně zmapovat problematiku nelegální migrace na pozadí evropského kontextu.

Kniha *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)* vychází z pera sociálních geografů z Přírodovědecké fakulty UK v Praze (editorem je Dušan Drbohlav). Autorský kolektiv si klade za cíl přiblížit širokému spektru čtenářek a čtenářů teoretické přístupy ke studovanému fenoménu, kvantifikovat realitu nelegálních ekonomických aktivit, přinést výsledky z výzkumu i doporučení pro legislativní změny.

Jak se tato ambice naplňuje na více než tři sta stranách textu? Kniha je tematicky rozdělena do sedmi částí, přičemž stěžejním oddílem je ten, jenž představuje výsledky projektu „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v širším evropském kontextu“ (část třetí). Vizuální stránku publikace doplňují černobílé fotografie zachycující migrantky a (především) migranty v poněkud stereotypizovaných pozicích jako poutníky (s igelitovými taškami) či manuální pracovníky (na poli, na stavbě, na tržnici).

První část knihy uvádí čtenářky a čtenáře do kontextu a způsobu uvažování o nelegální migraci jako takové: ta je považována za obecně nebezpečný fenomén podkopávající samu podstatu demokratického systému (s. 19). Teoreticko-konceptuálním východiskem knihy je důraz kladený na ekonomickou a kriminální dimenzi nelegální migrace. V tomto duchu se odvíjí zejména druhá kapitola, která se pokouší zachytit koncepty a současnou realitu nelegální migrace v Evropě. Velice podnětnou je především diskuse konceptu „nelegální migrant“. Autor kapitoly (Drbohlav) zde přináší výčet termínů, které pro zachycení určitých stupňů ilegality využívá angličtina („illegal“, „irregular“, „undocumented“, „unauthorised“ atd.) a zamýšlí se nad výběrem českého ekvivalentu. Zůstává u povrchního přehledu a neanalyzuje diskurzivní dopady označování, které s sebou přináší stigmatizaci, negativní

¹ Generická maskulina v recenzi reflektují jejich užívání autorkami a autory publikace.

nálepkování a kriminalizaci jedinců (srov. Nekorjak 2007). Reflektuje nicméně, že se jedná o právní, politickou a sociální konstrukci 20. století: „jde o koncept s nejasnými konturami, navíc zatížený ideologickým nábojem“ (s. 34). Jakou podobu mají ony ideologie, se však čtenářky a čtenáři již nedovídá. Vedle teoreticko-konceptuálního zázemí přináší tato část také přehled politik EU regulujících ekonomickou migraci (autorkou je Baršová), která je charakteristická značnou roztříštěností, jež by alespoň částečně mohla být napravena přijetím Lisabonské smlouvy.

Ve **druhé části** knihy autorský kolektiv přináší „širší zarámování neoprávněných ekonomických aktivit migrantů v Česku“. Zvolené rámce se omezují zejména na trh práce (Čermák, Fassman), právní a politický kontext (Baršová) a kontrolní činnosti orgánů - služba cizinecké policie, úřady práce a živnostenské úřady (Čermáková, Lachmanová) a „rámování“ představuje kvantifikaci problematiky. Čtenářky a čtenáři si tedy mohou pomoci tabulek a grafů představit, jakou dynamiku přibližně (jedná se totiž o odhady) migrační toky do České republiky vykazují a jak se proměňuje jejich složení (co do země původu, sociodemografických charakteristik či ekonomických aktivit). Tato část má výrazně deskriptivní charakter a staví na kvantitativních datech, která však „rámují“ ekonomické aktivity jen částečně.

Jádro knihy tvoří **třetí část** shrnující výsledky projektu „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu“. Pokud bylo ambicí publikace komplexně představit problematiku a zaměřit se na rozličné aktéry (expertky a experty, úřednice a úředníky a v neposlední řadě samotné migrantky a migranty), skýtá tato část potenciál danou ambicí naplnit. V její první kapitole shrnují Drbohlav a Lachmanová výsledky Delfy výzkumu zacentrovaného na experty a jejich reflexi tematiky. Kritičky a kritikové odhadů a pokusů o kvantifikující pohled na nelegální migraci si přijdou na své především v části věnované odhadům počtu nelegálně činných migrantů, o který byli vybraní experti požádáni. „Výsledky ukazují, jak se experti poměrně výrazně odlišovali ve svých odhadech. Zatímco jedna třetina odhadovala daný počet mezi 40 000 a 99 999 osob, asi pětina se domnívala, že je to více než 200 000“ (s. 111–112). Může nás tak napadnout otázka týkající se nejen relevance výpovědí expertů, ale vůbec samotných procesů odhadování. Přístupy k odhadům počtu nelegálních migrantů v ČR (s akcentem kladeným na Prahu) se tatáž autorská dvojice věnuje ve speciální kapitole, kde reflektuje obtížnost a úskalí odhadů vyplývající ze samotné podstaty ilegality, tj. neregistrova(tel)nosti a statistické neuchopitelnosti. Ve výčtu možných datových zdrojů figurují např. statistiky zadržovaných migrujících, činnost kontrolních úřadů, informace ze zdrojových zemí a také – v kontextu výše zmíněného možná trochu nepochopitelně a nerefléktovaně – experti na problematiku.

Vedle odborníků se výzkum zaměřil také na pracovníky úřadů práce a živnostenských úřadů (Lachmanová). Anketární šetření mimo jiné ukázalo, jaké jsou formy ekonomických aktivit, z jakých zemí pocházejí cizinci do nich zapojených nebo v jakých odvětvích nacházejí své uplatnění. Za klíčové kapitoly lze však podle mého názoru označit především kapitolu 11 věnující se „pracovním a životním podmínkám nelegálních migrantů v Česku“ (Čermák, Dzúrová) a kapitolu 12 o „životních příbězích nelegálních migrantů“ (Drbohlav, Janská). Na obě pak navazuje kapitola 13 pojednávající o klientském systému (Čermáková). Tyto dvě kapitoly se vzájemně doplňují, přičemž první zmíněná čerpá z nereprezentativního kvantitativního výzkumu a druhá pak z výzkumu kvalitativního. Oči zastánkyň a zastánců kvalitativních výzkumů spočinou hned v obsahu na kapitole, která se snaží životní příběhy migrujících (konkrétně 63 interviewovaných jedinců, z nichž 26 je v textu citovaných) prezentovat na dvaceti stranách textu. Ano, je to možné, nese to však s sebou jistá omezení. Čtenářkám a čtenářům jsou zde předsouvány typizované obrazy migrujících a naopak do pozadí je odsunuto to, co typologií nezapadá a vymyká se „tradičnímu“ obrazu nelegálního migranta či migrantky (zklamáním tak z tohoto důvodu může být jistá předpověditelnost zjištění). Drbohlav a Janská přinášejí následující typologii migrantů, která reflektuje jednak zájem migrujících setrvat nebo pouze ČR projet a jednak zda jsou jejich ekonomické aktivity realizované v područí klienta či nikoli:

Typ A – vazalové

Typ B – Samostatní a s oporou přátel

Typ C – Poučení a odvážní

Typ D – Zoufalí, zmatení a naivní

Typ E – Zvláštní typy

Každému typu (jehož slovní pojmenování v sobě obsahuje určitou evaluaci a hodnotící stanovisko vůči jejich jednání a životní situaci) je následně věnován prostor (od jednoho odstavce po několik stran), vyjma typu E, který nezapadá do vytyčených schémat a jeho popis a analýza nejsou součástí hlubšího rozpracování.² Součástí typologizace „průměrných příběhů“ jsou úryvky z výpovědí interviewovaných, které jsou tematicky vrstveny za sebe.

² Jak píše autorská dvojice, nezávisle na občanství a na roli ČR jako země cílové nebo tranzitní se „vydělují ještě dva méně četné, nicméně důležité typy. První je charakteristický tím, že migranti přicházejí do Česka nelegálně z již vyspělé země EU (v našem souboru Itálie, Francie, Nizozemska a Německa). Motívem je podle migrantů jak velmi restriktivní prostředí v jádrových zemích EU... tak i snadnější nalezení práce v Česku. Druhý typ je specifický tím, že hlavní aktéři mají určité charakteristické vlastnosti, resp. se k nim váží životně významné události, které podstatně a specificky modifikují jejich osudy a tím je vzdalují od jakýchkoli „průměrných příběhů“ – jedná se o dosažení důchodového věku, těhotenství a následný porod a vážné zdravotní komplikace“ (s. 164).

Čtvrtá část obsahuje dvě kratší kapitoly tematizující „další aspekty nelegální migrace a neoprávněných ekonomických aktivit migrantů v Česku“, konkrétně pak nelegální ekonomické aktivity žadatelů o azyl (Rozumová, Rozumek) a roli neziskového a mezivládního sektoru (Vintr). Pojednání o nelegálním zaměstnávání azylantů kopíruje dikci předcházejících kapitol. Autorka a autor interpretují výsledky kvantitativního výzkumu, ukotvují je v legislativním kontextu a v neposlední řadě se též pokoušejí demonstrovat jakousi „přidanou hodnotu“, kterou tito jedinci (vzdělaní, „hovořící několika jazyky, kteří měli tu finančně náročnou možnost přicestovat ze své země původu“, s. 192) na český trh práce mohou přinést. Za zmínění také stojí reflexe odlišných strategií zaměstnávání azylantek a azylantů. Zatímco ženy podle autorské dvojice směřují spíše do zaměstnání v oblasti ubytovacích, stravovacích služeb nebo do maloobchodního prodeje, drtivá část mužů nalézá své uplatnění ve stavebnictví. Kapitola věnovaná úloze neziskového sektoru se zaměřuje zejména na roli mezinárodní organizace IOM. Popis fungování tohoto sektoru vede autora k závěru, že „neziskové organizace jsou klíčovými subjekty, a to jak v oblasti preventivního působení proti nelegální migraci a nelegálnímu zaměstnávání, tak rovněž v oblasti účinné pomoci cizincům bez povolení k pobytu...[a hrají] nezastupitelnou roli při účinné pomoci a podpoře obětem trestné činnosti“ (s. 199). Ačkoli kapitola na některých místech připomíná spíše ódu na neziskové organizace či spíše specifickou mezinárodní organizaci IOM a přináší jejich idealizaci spíše než kritickou evaluaci, představuje nezbytnou součást onoho zdůrazňovaného „rámce“, v němž se (nejen) nelegální migrace odehrává.

Pátá část opouští hranice České republiky a zachycuje situaci ve zdrojových zemích, z nichž (nelegální) migrantky a migranti pracující na českém pracovním trhu pocházejí. Ve čtyřech kapitolách jsou postupně představeny tři zdrojové země: Moldavsko (Mošňjaga, Lupták), Ukrajina (Malynovska, Lupták) a Vietnam (Kocourek). Autorka a autoři těchto kapitol se zaměřují na specifika migračních toků z daných zemí, a to zejména s důrazem na ekonomickou situaci migrujících (považovanou za výlučný push faktor migrace). Například v souvislosti se strategiemi moldavských migrantek a migrantů poukazuje autorská dvojice na fakt, že Česko nezaujímá vedoucí pozici mezi cílovými zeměmi z důvodu relativně nízkých mezd ve srovnání se západoevropskými státy. Dále Malynovska zachycuje specifika ukrajinské migrace do ČR, přičemž za podnětnou lze považovat především diverzifikaci různých typů migrace (pendlování za účelem obchodu, tedy krátké a systematické výjezdy za hranice, migrace za prací na delší dobu), která činí intenzivní migrační proudy z Ukrajiny dynamičtějšími a rozmanitějšími. Vedle ekonomické podmíněnosti sehrávají při rozhodnutí migrovat podstatnou roli také jiné faktory – sociální, historické či rodinné, které v případě vietnamské migrace popisuje Kocourek.

V **šesté části** se čtenářky a čtenáři mohou inspirovat zahraničními výzkumy a zkušenostmi, konkrétně z Rakouska (Hollomey, Bilger, Gendera) a Maďarska (Juhász). V čem může být tato zkušenost pro nás inspirující? Shrnutí rakouského výzkumu glorifikuje využití Delfy metody pro zkoumání migrace. Příspěvek pojednávající o specifických nelegálních aktivitách v Maďarsku zase přináší jiné konceptuální uchopení, když vysvětlení fenoménu nelegální

migrace nehledá v mezinárodní migraci jako takové, ale v determinujících faktorech, které „jsou pevně zakotveny v samotném fungování maďarského pracovního trhu, jakož i v ekonomickém a sociálním prostředí Maďarska a Evropy. Nelegální práce cizinců v Maďarsku byla generována a i nyní je udržována existující poptávkou na maďarském pracovním trhu“ (s. 273). Krátký exkurz do zahraničí je tak inspirující nejen co do metodologie ale také konceptualizace.

Kniha *Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu)* je v českém kontextu nováčkem. Původních českých monografií zacílených na téma migrace nevychází příliš a téma nelegální migrace dosud takto systematicky zpracováno nebylo. Je tedy pravděpodobné, že se publikace stane jednou z povinných součástí kurikula odbornic a odborníků zaměřujících se téma migrace, odrazovým můstkem pro další bádání, ale i kritické evaluace. Kniha tak vzbuzuje řadu otázek. Jaké mechanismy např. fungují na trhu práce na černo? Proč se na aktivitách práce na černo podílejí „mnohem více muži než ženy“ (s. 75)?³ Je pozice žen a mužů na trhu práce na černo v něčem specifická? Nejen tyto otázky zůstávají nezodpovězeny, a to pravděpodobně z toho důvodu, že je autorský kolektiv nepovažuje za relevantní. Zároveň nás může přivést k myšlence, nakolik je v současné době vůbec inspirativní realizovat kvantitativní výzkumy migrace. Jak (snad nevědomky) ukázaly některé pasáže, nese tato metoda s sebou jisté limity. Ty jsou dány zejména tím, že kvantifikování odhadů může jen málo odkrýt charakter (neregulérní) migrace, která je žitým procesem a nabývá řady podob (viz např. typologie uvedené v kapitole 12). Ačkoli se na první pohled může zdát, že kniha nepřináší převratné informace, jejím největším kladem je přehlednost a jednoduchost (teoretická nepřehlcenost), s jakou o dané tematice pojednává a která tak téma otevírá – jak si předsevzala – nejen odborníkům a odborníkům, ale také široké veřejnosti.

Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu), Praha. Karolinum. 312 str., 1. vydání, 2009. ISBN 978-80-246-1552-3.

Literatura

Ehrenreich, B.; Hochschild, A.R. (eds.) 2002. *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. London: Granta Books.

Nekorjak, M. Úvahy nad neregulérní migrací se zaměřením na ukrajinskou migraci v Česku. *IVRIS Working Papers*, Brno : Institut pro výzkum integrace a reproduk, 07, 01, od s. 1-21, 21 s. ISSN 1802-0062. 2007.

³ Zahraniční výzkumy ukazují, že nelegální migrace žen se velice často odehrává v domácnostech, kde migrantky pracují jako hospodyně či chůvy. Z určitých důvodů (srov. zejm. Ehrenreich, Hochschild 2003) je tato práce neviditelná nebo zneviditelňovaná. V českém kontextu k rozšíření tohoto fenoménu nedochází? Nebo jen výzkumy zde probíhající nejsou schopny jej zachytit?

Článek vznikl v rámci projektu Regularizace jako jeden z nástrojů v boji proti nelegální migraci, který je financovaný z prostředků Evropského sociálního fondu prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost a státního rozpočtu ČR.

O autorce

Adéla Souralová (1984) je absolventkou magisterského programu sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, kde v současné době pokračuje v postgraduálním studiu. Zabývá se genderovými aspekty migračního procesu a antropologií migrace.

Kontakt: asouralo@fss.muni.cz.